

ویژگی‌های مؤمنان پیروز بر طاغوت از منظر قرآن و نهج‌البلاغه

*وحید بی‌آزار

چکیده

در قرآن کریم ، وعده‌هایی از طرف خداوند عزّوجلّ نازل گشته که یکی از آن‌ها مربوط به شکست طاغوت توسط مؤمنان است. نکته حائز اهمیت در این موضوع تبیین خصوصیات مؤمنان پیروز، بردهشمنان الهی می‌باشد . زیرا با شناخت این محورها می‌توان پیروان واقعی را از دیگران باز شناخت و با تقویت این ویژگی‌ها موجب پیشرفت اسلام شد. نویسنده‌گان در این پژوهش به روش تحلیلی و توصیفی به واکاوی این بحث از منظر نهج‌البلاغه که حاوی فرمایش‌های ناب امام علی(علیه السلام نهج‌البلاغه) می‌باشد می‌پردازنند. که نتیجه حاصل از آن به ترتیب: پذیرش ولایت خدا، اتحاد و دوری از نفاق ، شرک‌ستیزی، برخوردار از نصرت الهی، ثبات قدم در راه خدا، پیروی نکردن از مفسدان، برائت از کفار ، مجاهدت در راه اسلام و تشکیل حکومت جهانی اسلام و رساندن به دست حضرت مهدی(عجل الله) می‌باشد .
وازگان کلیدی: ولایت، اتحاد، جهاد، حکومت، حضرت مهدی(عجل الله)

* v.biazar114@gmail.com

دانش‌پژوه موسسه آموزش عالی حوزه‌ی امام رضا.

مقدمه

خداآوند تبارک و تعالی، دین مبین اسلام را به عنوان کامل‌ترین آیین قرار داد، و هر آنچه برای هدایت بشریت لازم بوده را توسط پیامبر عظیم‌الشأن(صلی الله و علیه وآلہ) و پس از ایشان از طریق ائمه اطهار (علیهم السلام) و فرآن‌کریم بیان داشته است.

بخشی از آیات نورانی کلام وحیانی، به وعده‌های الهی مربوط می‌شود که برای بندگان ابلاغ گشته تا در مسیر درست حرکت نمایند و منحرف نگردند. یکی از این موضوعات وعده‌ی شکست طاغوت و فروریختن هیبت دروغین آن هست.

به نظر می‌رسد بررسی عواملی که موجب این پیروزی برای مؤمنان می‌شود بسیار مهم هستند و شناخت این ویژگی‌ها برای اهل ایمان بسیار سودمند می‌باشد . تا بر آن باشند که این خصوصیات را در خود تقویت نموده و هر چه بیشتر برای شکوهمندی اسلام تلاش نمایند و به سوی رستگاری گام ببردارند.

در این پژوهش، به دلیل اینکه دیدی جامع و کامل نسبت به ویژگی‌های مؤمنان پیروز داشته باشیم به کند و کاو در آیات فرآن‌کریم و فرمایشات اهل‌بیت(علیهم السلام) که باهم رسماً محکم خداوند عزوجل برای بندگان هستند می‌پردازیم.
اهل بیت، نوری واحدند و سخن هر کدام تصدیق کننده یکدیگر هست. در این میان توجه نویسنده‌گان به کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه امیرالمؤمنین(علیه‌السلام) هست که همواره در بردارنده نکاتی ژرف و ناب، برای خوانندگان آن بوده است.

برخی از پژوهشگران اسلامی، در پیرامون موضوع وعده‌های الهی تحقیقاتی را در قالب مقاله و پایان‌نامه ارائه کردند که عبارتنداز: پایان‌نامه « وعده‌های الهی در قرآن و سنت» به تحریر: سکینه غفوریان و رمضان بندرآباد و مقالاتی همچون: « ضرورت قیام جهانی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف » نوشته: محمد مرتضوی و مقاله: « سنت‌های الهی معطوف به آینده‌ی جهان » پدیدآورنده آن علی اکبر بیاری می‌باشد.

ولی هیچ‌کدام از این پژوهش‌ها به صورت تخصصی موضوع ویژگی مؤمنان در مقابله با طاغوت را از منظر نهج‌البلاغه بررسی نکرده‌اند. با جست‌وجوی انجام‌شده نتیجه این شد که پژوهشی که ارتباطی مسقیم با عنوان بحث داشته باشد صورت نگرفته است. و مطالب ارائه شده توسط سایر محققان به صورت غیر مستقیم با موضوع در ارتباط می‌باشد. از این رو پژوهش حاضر با توصیف سخنرانی‌های حضرت امیرالمؤمنین(علیه‌السلام) از کتاب نهج‌البلاغه و تحلیل مباحث و نظریات ایشان به دنبال پاسخ به این سوالات است: راههای پیشرفت اسلام چیست؟ مؤمنان در مقابله با طاغوت چه ویژگی‌هایی باید داشته باشند؟ تشکیل حکومت جهانی اسلام نیازمند چه چیزهایی است؟

۱۲۸

پژوهش حاضر از لحاظ هدف پژوهش توسعه‌ای^۱ محسوب می‌گردد که در روش از ترکیب روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است؛ با این توضیح که همه مباحث مطرح شده از قرآن و نهج‌البلاغه از منابع مختلف می‌باشد . در این قسمت پس از جمع‌آوری آیات مربوط در زمینه‌ی ویژگی‌های مؤمنان در مقابله با طاغوت و توصیف این آیات و سپس قراردادن فرمایش‌های حضرت امیر(علیه‌السلام) در ذیل آن‌ها به ارتباط آیه‌ها و بیانات حضرت اشاره کرده و تحلیل و نتیجه حاصله را در هر بخش بیان می‌نماید.

۱. مفهوم شناسی

در این بخش به واکاوی واژه‌های مشکل پرداخته می‌شود . که در این موضوع واژه «وعده» خود نمایی می‌کند، به همین منظور برای روشن سازی معنای این کلمه، از معجم‌های لغوی استفاده شده است.

۱. معنای لغوی و اصطلاحی واژه «وعده»

وعده از ریشه (واو و عین و دال) می‌باشد که کلمه صحیحی است که دلالت بر ترجیح سخنی را دارد. آو راغب گوید: وعد در واژه وعده خیر و شر هر دو بکار می‌رود. در گفتار جوهری و ابن اثیر نیز آمده: زمانی که میان سخن، خیر و شر بودن آشکار گردد حرف

۱. پژوهشی است که با هدف گسترش مرزهای دانش عمومی بشر صورت می‌گیرد.
۲. ابن فارس(۱۴۰۴ق)، ج ۶، ص ۱۲۵.
۳. راغب اصفهانی (۱۴۱۲ق)، ج ۱، ص ۸۷۵

ویژگی‌های مؤمنان پیروز بر طاغوت از منظر قرآن و نهج‌البلاغه

مشمول بر خیر با «الوعد» و «العدة» می‌آید و اگر شامل امر شرّ شود با «الایعاد» و «الوعبد» خواهد آمد.^۱ در اصطلاح عبارت است از گفتن سخنی برای کسی که آن را بر دیگر سخنان ترجیح دهد و این در کارهای خیر و شر هر دو بکار می‌رود.

ب. ویژگی مؤمنان در نهج‌البلاغه

وصف مؤمنان از زبان حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (علیه السلام)، در نهج‌البلاغه به زیبایی آمده است. نویسنده‌گان در بررسی موضوع ویژگی مؤمنان در وعده قرآنی غلبه بر طاغوت نیز در این اوصاف به کند و کاو پرداخته‌اند، تا عنوانی مربوط را از منظر نهج‌البلاغه مشهور به (اخ القرآن) یکی از کتاب‌های ارزشمند مسلمانان مورد تحقیق قرار دهند، که در ذیل به آن‌ها اشاره شده است.

۱. ایمان به ولایت خدا و رسالت

در جوامع بشری از همان آغاز دو جبهه وجود داشته است. یکی جبهه حق که طرفداران آن پیامبران و پیروان راه آنها بوده و دیگری جبهه باطل که دشمنان انبیا و زورگویان و طاغوتها از آن طرفداری می‌کردند. جبهه حق همیشه در حمایت و ولایت خداوند و جبهه باطل همیشه در ولایت طاغوت و شیطان بوده‌اند چنانکه قرآن کریم می‌فرماید:

«اللهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلْمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئُكُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلْمَاتِ»^۲

– خداوند ولی و سرپرست کسانی است که ایمان آورده‌اند، آنها را از تاریکی‌ها به سوی نور، بیرون می‌برد (اما) کسانی که کافر شدند، اولیای آنها طاغوت (بت، شیطان، افراد جبار و طغیان‌گر) می‌باشند که آنها را از نور به سوی تاریکی‌ها بیرون می‌برند، آنها اهل آتش‌اند و همیشه در آن خواهند بود.

در تفاسیر منظور از «اللهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا» آمده: خدای تعالی دوست و ناصر و معین کسانی است که ایمان آورده‌اند به یگانگی او تصدیق کرده به جمیع اوامر و نواهی

۱. جوهری (۱۳۷۶ق)، ج ۲، ص ۵۵۱، – ابن اثیر (۱۳۶۷)، ج ۵، ص ۲۰۶.

۲. بقره / ۲۵۷

او و مصلح امور دینی و دنیوی و متولی ایشان است در هدایت به صراط مستقیم که
موصل است به بهشت و نعیم که بیرون می‌آورد.^۱

یکی از این اوامر الهی تبعیت از انبیا و اوصیای پروردگار متعال می‌باشد زیرا ولایت
در زمین بعد از فرستادگان پیشین، بر عهده حضرت رسول(صلی الله علیه وآلہ) و
جانشینان آن حضرت می‌باشد . و اولین خلیفه بعد نبی اکرم(صلی الله علیه وآلہ) حضرت
مولی المتقيان امام علی (علیه السلام) هست و ایشان در این رابطه چنین فرمودند:

«إِنَّ أَمْرَنَا صَعُبٌ مُسْتَصْعِبٌ لَا يَحْمُلُهُ إِلَّا عَبْدٌ مُؤْمِنٌ امْتَحِنَ اللَّهَ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ وَلَا
يَعِي حَدِيثَنَا إِلَّا صُدُورُ أُمِينَةٍ وَأَحْلَامُ رَزِينَةٍ»

همانا کار ما «ولایت» ما اهل بیت پیامبر علیهم السلام سخت و تحمل آن
دشوار است، که جز مؤمن دیندار که خدا او را آزموده، و ایمانش در دل استوار
بوده، قدرت پذیرش و تحمل آن را ندارد، و حدیث ما را جز سینه‌های
امانت‌پذیر، و عقل‌های بردبار فرانگیزد.^۲

پس قدم اول در رسیدن به غلبه بر دشمنان الهی، پذیرش ولایت خدا و رسولش و
بعد از آن ائمه اطهار(علیها السلام) در زمین می‌باشد . و انسان زمانی به سعادت دست
می‌یابد که در مسیری حرکت نماید که خداوند عزوجل او را به آن امر فرموده. یکی از
خصوصیات افراد اهل ایمان، نیز در طول تاریخ همراهی و مطیع بودن به ولایت خداوند
بوده است.

۱۳۰

۲. اتحاد در سایه ایمان

از جمله راه‌های گسترش دین مبین اسلام و رساندن معارف والای آن در گرو اتحاد
جمعیت مسلمین، بر محور ولایت خداوند یکتا می‌باشد ؛ که قرآن کریم بیان داشته:
«وَ مَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ». ^۳

۱. شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۴۶۳.

۲. شریف الرضی، ۱۳۷۹، ص ۳۷۳.

۳. مائدہ / ۵۶.

ویژگی‌های مؤمنان پیروز بر طاغوت از منظر قرآن و نهج‌البلاغه

- و کسانی که ولایت خدا و پیامبر او و افراد با ایمان را پذیرند [حزب الله هستند] و حزب خدا پیروز می‌باشد.

در این آیه مقصود از «حزب»: جمعیتی است که دارای یک ایده و مرام باشند و به سوی هدف واحدی مردمان را فرا خوانند.^۱ اشاره می‌شود به اینکه با یکی شدن مردم در زیر ولایت خداوند تبارک و تعالی راه برای به وجود آمدن زمینه‌های دیگر برای شکست طاغوتیان محیا می‌گردد.

در زمان حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه وآلہ) با وجود ایشان این اتحاد در میان مسلمانان ایجاد شده بود و در صورت نیاز نبی اکرم با تشخیص فتنه‌ها نمی‌گذاشت تا در قلوب گروندگان به اسلام نفوذ نماید. همانطور که آمده: با سخنان پیامبر (صلی الله علیه و آلہ)، پرده از توطئه یهود برداشته شد و آتش‌فتنه‌در نطفه خفه گردید ودر قلب مؤمنین ریشه دوانید و آنان را برادر و دوست یکدیگر ساخت.^۲

در نهج‌البلاغه نیز حضرت امیر(علیه‌السلام) یکی از علل پیروزی‌های اسلام را در ابتدای بعثت همین متحد بودن انصار می‌دانند چنان‌که می‌فرمایند:

«إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ لَمْ يَكُنْ نَصْرَةً وَ لَا خَذْلَانُ بِكَثْرَةِ وَ لَا بَقْلَةَ وَ هُوَ دِينُ اللَّهِ الَّذِي أَظْهَرَهُ وَ جَنَّدَهُ الَّذِي أَعْدَهُ وَ أَمَدَهُ حَتَّىٰ بَلَغَ مَا بَلَغَ وَ طَلَعَ حَيْثُ طَلَعَ وَ تَحْنُ عَلَىٰ مَوْعِدِهِ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ مُنْجِزٌ وَعْدَهُ وَ نَاصِرٌ جُنَاحَهُ وَ مَكَانُ الْقَيْمِ بِالْأَمْرِ مَكَانُ النَّظَامِ مِنَ الْخَرَّاجِ يَجْمِعُهُ...»

- پیروزی و شکست اسلام، به فراوانی و کمی طرفداران آن نبود، اسلام دین خداست که آن را پیروز ساخت، و سپاه اوست که آن را آماده و یاری فرمود، و رسید تا آنجا که باید برسد، در هر جا که لازم بود طلوع کرد، و ما بر وعده پروردگار خود امیدواریم که او به وعده خود وفا می‌کند، و سپاه خود را یاری خواهد کرد. جایگاه رهبر چونان ریسمانی محکم است که مهره‌ها را متّحد

۱. خرم دل، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲۱۰.

۲. سبحانی تبریزی، ۱۳۸۰، ص ۱۳.

ساخته به هم پیوند می دهد.^۱

پس با این اوصاف گام دوم در بحث پیروزی مؤمنان بر مستکبران و نابودی شیطان همین بهره مندی از نعمت وحدت در بین مسلمانان خواهد بود. تا بر دشمنان خویش غلبه پیدا کنند و از زیر یوغ ستمنگران و ظالمان رهایی یابند. و از همین رو هست که دشمنان اسلام همواره به دنبال تفرقه انگیزی در میان امت هست تا بتواند به حکومت طاغوتی خود ادامه دهد که وعده قرآن بر شکست آنان می باشد.

۳. مطالبه گران نصرت الهی

۱۳۲

برای آنکه مؤمنان بتوانند به ستمگری مستکبران پایان دهند، نیازمند شکست آنان در میدان نبرد هستند. و این با توجه به امکانات طاغوتیان ممکن نیست مگر با یاری و امدادهای غیبی الهی، چنانکه در قرآن مجید نیز می فرماید:

«إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»^۲

- خداوند می فرماید همانا به طور مسلم رسولان خود و کسانی که ایمان

آورده اند در زندگی و روزی که گواهان به پا بر می خیزند یاری می دهیم.

این آیه به روشنی نشان می دهد که خداوند پیامبران و مؤمنان مخلص را در دنیا و آخرت کمک می کند. یاری کردن در آخرت روشن است، اما در دنیا، صورت ها و نمادهای مختلفی دارد. چه، گاهی با چیره شدن بر دشمنان است، گاهی با گسترش عقیده و آرمان آنان و نیز بالا رفتن مقام و برخورداری از نام نیکو در میان نسل های بشری [در گستره زمان] است.^۳

از این رو استعانت و یاری خواستن از خدا، زمینه پیروزی بر دشمن کافر در میدان کارزار هست در آیات دیگری از قرآن نیز آمده است:

«ولمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتٍ وَجْنُودُهُ قَالُوا رَبِّنَا أَفْرَغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبَّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصَرْنَا

عَلَى الْقَوْمِ الْكُفَّارِينَ فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقُتِلَ دَاؤِدُ جَالُوتٍ»^۴

- و هنگامی که در برابر جالوت و سپاهیان او قرار گرفتند، گفتند: «پروردگار!

۱. شریف الرضی، (۱۳۷۹)، ص ۲۶۹-۲۶۷.

۲. غافر/۵۱.

۳. مغنیه، (۱۳۷۸)، ج ۶، ص ۷۴۴.

۴. بقره / ۲۵۰.

ویژگی‌های مؤمنان پیروز بر طاغوت از منظر قرآن و نهج‌البلاغه

فرو ریز بر ما شکیبایی و استقامت را و قدمهای ما را ثابت بدار و ما را بر جمعیت کافران پیروز بگردان.

منظور از «انصرنا» به معنی «غالب کن ما را» است این دعا و توجه آنان به خداست که رمز موفقیت در کارها است آری استمداد از خدای جهاندار رمز پیروزی است.^۱ در کلام حضرت امیر(علیه السلام) این دعا جربیان داشته که می‌فرمایند:

« وَأَسْتَهْدِيهِ قَرِيبًا هَادِيًّا وَأَسْتَعِيهُ فَاهِرًا قَادِرًا وَأَتَوَكَّلُ عَلَيْهِ كَافِيًّا نَاصِرًا وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا صَّدِيقَهُ وَرَسُولُهُ أَرْسَلَهُ لِإِنْفَاذِ أَمْرِهِ وَإِنْهَاءِ عُذْرَهِ وَتَقْدِيمِ تُدْرِهِ »

- از او هدایت می‌طلبم چون راهنمای نزدیک است، و از او یاری می‌طلبم که توانا و پیروز است، و به او توکل می‌کنم چون تنها یاور و کفایت کننده است. و گواهی می‌دهم که محمد (صلی الله علیه و آله) بنده و فرستاده اوست. او را فرستاده تا فرمان‌های خدا را اجرا کند و بر مردم حجت را تمام کرده، آنها را در برابر اعمال ناروا بترساند.^۲

از سیره ائمه اطهار (علیهم السلام) دعا و مناجات بوده است. چنانکه از ادعیه آنان کتاب‌های مفصلی امروزه به چاپ رسیده و در دسترس عموم قرار گرفته که راه‌گشا در مشکلات می‌باشند. از این رو تا نصرت الهی در مقابل با دشمنان نباشد پیروزی نیز اتفاق نمی‌افتد.

۷. ثبات قدم داشتن در راه خدا

یکی از اهداف مهم قرآن‌کریم، ایجاد قوت قلب حضرت رسول اکرم(صلی الله علیه و آله) و تشبیت مؤمنان در راه بندگی خداوند عزوجل بوده است؛ چنان که می‌فرماید:

« قُلْ تَرَكَ رُوحُ الْقَدْسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هُدَىٰ وَ بُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ. »^۳

- ای رسولم بگو آن را روح القدس از جانب پروردگارت به حق نازل کرده است تا افراد با ایمان را ثابت قدم گردداند و هدایت و بشارتی است برای عموم مسلمین.

۱. قرشی بنابی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۴۶۶.

۲. شریف الرضی، ۱۳۷۹، ص ۱۳۱.

۳. نحل / ۱۰۲.

خداآوند با حجت‌ها و دلایل روشن خود، مردم مؤمن را ثابت‌قدم سازد و بر تصدیق و یقین آنها افزوده شود. مقصود از ثابت قدم کردن آنها این است که آنها را با الطاف و حمایت خویش دعوت می‌کند که بر ایمان و طاعت استوار بمانند.^۱

از جمله نکاتی که حضرت علی بن ابی طالب(علیه السلام) در مورد جنگ با کفار و مشرکین به آن اشاره کرده تثبیت قلوب و قدوم مؤمنان بوده که در نهج البلاغه می‌فرمایند: در رکاب پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم بودیم و با پدران و فرزندان و برادران و عموهای خود جنگ می‌کردیم، که این مبارزه بر ایمان و تسليیم ما می‌افزود، و ما را در جاده وسیع حق و صبر و برداری برابر ناگواری‌ها و جهاد و کوشش برابر دشمن، ثابت‌قدم می‌ساخت.^۲

تا زمانی که در کاری تثبیت ایجاد نشود به هدف نهایی نمی‌توان رسید. در هر کاری صبر و ثبات داشتن بسیار موثر است و این در پیمودن راه ایمان نیز خیلی حائز اهمیت می‌باشد. که در صورت تکمیل این مسیر به آنچه ثمره اش خواهد بود همان چیرگی بر دشمنان و وراثت بر زمین دست می‌یابند.

۱۳۴

۵. شرک‌ستیزی مؤمنان

شرک‌ستیزی مؤمنان و یکتایپرستی آنان، فلسفه خلافت آنان در زمین و غلبه بر تمامی طغیان‌گران جهانی می‌باشد. تا آنان را از بین برنده حکومتی الهی را در زمین به وجود آورند در قرآن‌کریم نیز آمده:

« وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلُفُنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا استَخْلَفُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلُنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ.»^۳

- خداوند به کسانی که از شما ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند و عده می‌دهد که آنها را قطعاً خلیفه روی زمین خواهد کرد همان‌گونه که پیشینیان

۱. طبرسی، بی‌تا، ج ۱۴، ص ۵۲.

۲. شریف الرضی، ۱۳۷۹، ص ۱۰۷.

۳. نور / ۵۵

ویژگی‌های مؤمنان پیروز بر طاغوت از منظر قرآن و نهج‌البلاغه

را خلافت روی زمین بخشید و دین و آئین را که برای آنها پسندیده، پابرجا و ریشه‌دار خواهد ساخت و خوف و ترس آنها را به امنیت و آرامش مبدل می‌کند آنچنان که تنها مرا می‌پرستند و چیزی را برای من شریک نخواهند ساخت و کسانی که بعد از آن کافر شوند، آن گروه کافر و فاسقانند.

این آیه بیانگر پیروزی نهایی شایستگان می‌باشد ، قرآن کریم در آیه‌ی پنجاه و پنجم سوره‌ی نور به مؤمنان نوید حکومت جهانی، پیروزی اسلام، آرامش و توحید را می‌دهد.^۱ و بیان می‌دارد تا فقط عبادت کننده او باشند و چیز دیگری را بر او شریک قرار ندهند زیرا اگر اینگونه نشوند از کفار محسوب می‌گردند.

امام علی (علیهم السلام) نیز عامل به این آیه می‌باشد ایشان در بیان جنگ خود با دشمنان الهی می‌فرمایند:

« أَمَا وَاللَّهُ إِنْ كُنْتُ لِفِي سَاقِتَهَا، حَتَّىٰ [وَلَتْ] تَوَلَّتْ بِحَذَافِيرِهَا، مَا [ضَعُفتْ] عَجَزْتُ

وَلَا جُنْحَنْتُ وَإِنَّ مَسِيرِي هَذَا لِمِثْلِهَا فَلَأَنْتَنَّ الْبَاطِلَ حَتَّىٰ يَخْرُجَ الْحُقُّ مِنْ جِنْبِهِ »

- به خدا سوگند! من از پیشتازان لشکر اسلام بودم تا آنجا که صفووف کفر و شرک تار و مار شد . هرگز ناتوان نشدم و نرسیدم، هم اکنون نیز همان راه را می‌روم، پرده باطل را می‌شکافم تا حق را از پهلوی آن بیرون آورم.^۲

بنابراین شرک‌ستیزی به عنوان یک اصل در رسیدن به حکومت جهانی و شکست ستمگران می‌باشد تا بتوان دست آنان را از تسلط بر امور مستضعفین قطع نمود. آنان بخاطر اینکه خود در رأس قرار بگیرند بر خداوند شریک قرار می‌دهند و از وجود حق تعالی غفلت می‌ورزند تا پیروی شیطان و نفسشان را به راحتی انجام دهند. شاید بخاطر همین از کرده خود پشیمان نمی‌شوند و به ظلم و جور خود بر ضعیفان می‌افزایند.

۶. پیروی نکردن از مفسدان

یکی دیگر از زمینه‌های غلبه بر مستکبران جهانی پیروی نکردن از فسادگران و اصلاح آنان می‌باشد که توسط حاکمان اسلامی جامعه براساس عدالت باید صورت گیرد، در قرآن کریم در جریان موسی و هارون (علیهم السلام) آمده:

۱. رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۱۴، ۱۹۹.

۲. شریف الرضی، ۱۳۷۹، ص ۸۵.

«وَ لَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»^۱

- و از روش مفسدان پیروی منما. چرا که اگر مردم به فساد کشیده شدن و یا خواستار فساد بودند، رهبری نباید از موضع اصلاح‌گری دست بردارد. و اصلاح جامعه، با عوامل فاسد و پیروی از مفسدان، امکان‌پذیر نیست.^۲

درباره این موضوع امام علی (علیه السلام) فرمود:

«وَ مَرَقَتْ أُخْرَى وَ [فَسَقَ] قَسَطَ آخَرُونَ كَانُهُمْ لَمْ يَسْمَعُوا اللَّهَ سُبْحَانَهُ [حَيْثُ]
يَقُولُ - تلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ يَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَ لَا فَسَادًا وَ
الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ بَلَى وَ اللَّهُ لَقَدْ سَمَعُوهَا وَ عَوْهَا وَ لَكِنَّهُمْ حَلِيتُ الدُّنْيَا»

- گروهی از اطاعت من سرباز زده و از دین خارج شدند، «^۳» و برخی از اطاعت حق سر بر تافتند، «^۴» گویا نشنیده بودند سخن خدای سبحان را که می‌فرماید: «سرای آخرت را برای کسانی برگزیدیم که خواهان سرکشی و فساد در زمین نباشند و آینده از آن پرهیز کاران است» آری! به خدا آن را خوب شنیده و حفظ کرده بودند، اما دنیا در دیده آنها زیبا نمود، و زیور آن چشم‌هایشان را خیره کرد.

از این رو با بررسی آیه مذکور و سخن امام بزرگوار درمی‌یابیم که پیروی از مفسدان به بی‌راهه رفتن است. زیرا آنان بدنیال زر و زینت دنیا هستند نه پیروی فرامین الهی، پس مؤمنان زمانی می‌توانند در جنگ با طاغوت و لشکریان آن موفق شوند که از فساد دوری کنند و انسان‌های مفسد آن جامعه را اصلاح نمایند.

۱۳۶

۷. برآنت جستن از اهل کفر

خداوند متعال در قرآن کریم مؤمنان را از دوستی کافران کسانی که سر تسیلم به طاغوت فرود آورده‌اند را نهی فرموده و کمک به آنان را مانند پشتیبانی از شیطان می‌داند و مانع رشد آنان در اسلام‌ستیزی می‌گردد. در کلام نورانی وحی می‌فرماید:

۱. اعراف/۱۴۲.

۲. قرائتی، ۱۳۸۸، ج۳، ص۱۶۶.

۳. شریف الرضی، ۱۳۷۹، ص۴۷.

ویژگی‌های مؤمنان پیروز بر طاغوت از منظر قرآن و نهج‌البلاغه

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَخَذُوا الْكَافِرِينَ أُولَاءِ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا!»^۱

آری منافقان در پایین‌ترین، مرحله دوزخ قرار دارند و هرگز یاوری برای آنها نخواهد یافت [بنابراین از طرح دوستی با دشمنان خدا که نشانه نفاق است بپرهیزید].

چرا که این عمل یک جرم و قانون‌شکنی آشکار و شرک به خداوند است و با توجه به قانون عدالت پروردگار موجب استحقاق مجازات شدیدی است لذا به دنبال آن می‌فرماید: "آیا میخواهید دلیل روشنی بر ضد خود در پیشگاه پروردگار درست کنید.^۲

حضرت ابوتراب(علیه السلام) نیز در جریان شناخت دلایل کفر آن را بیان می‌دارد تا مؤمنان از پیروی چنین اشخاصی به دور باشند که در نهج‌البلاغه آمده: و کفر بر چهار ستون پایدار است: کنجکاوی دروغین، ستیزه‌جویی و جدل، انحراف از حق، و دشمنی کردن، پس آن کس که دنبال توهّم و کنجکاوی دروغین رفت به حق نرسید؛ و آن کس که به ستیزه‌جویی و نزاع پرداخت از دیدن حق نابینا شد، و آن کس که از راه حق منحرف گردید، نیکویی را زشت، و زشتی را نیکویی پنداشت و سرمست گمراهی‌ها گشت، و آن کس که دشمنی ورزید پیمودن راه حق بر او دشوار و کارش سخت، و نجات او از مشکلات دشوار است.^۳

بنابراین کفار نابینایان عالمند پس پیروی نمودن از آنان آدمی را به پرتگاه می‌کشاند زیرا آن‌ها دلایل روشن را می‌بینند ولی سر تسلیم فرود نمی‌آورند. پس ویژگی دیگر مؤمنان دوری از افکار کفرآمیز و مبارزه مستمر با کفار هست تا از بین بروند یا به اسلام بگرایند.

۸. مجاهدت در راه خداوند

کسانی که از اهل ایمان قرار گرفتند و خود را مطیع فرمایشات خداوند عزیز گردانند اینان در راه پروردگار با اهل ظلم و ستم به جنگ می‌پردازند. تا آنان را از بین ببرند تا

۱. نساء / ۱۴۴.

۲. مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۱۸۰.

۳. شریف الرضی، ۱۳۷۹، ص ۶۳۱.

عدالت در روی زمین به اجرا در آید و دیگر هیچ ظالمی در کره خاکی نتواند قدم بردارد
قرآن کریم می فرماید:

«الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ
فَقَاتَلُوا أُولِياءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا»^۱

- کسانی که ایمان آورده‌اند، در راه خدا کارزار می‌کنند و کسانی که کافر
شده‌اند در راه طاغوت [او افراد طغیانگر] می‌جنگند پس شما با یاران شیطان
پیکار کنید او از آنها نهارسید] زیرا نیرنگ شیطان [همانند قدرتش] ضعیف
است.

در مورد شان نزول آیه فوق حکایت شده که کافران مکه مسلمانان را تحت فشار و
شکنجه قرار می‌دادند و اجازه‌ی هجرت به مدینه را به آنان نمی‌دادند مسلمانان از خدا
درخواست رهبر و یاری می‌کردند خدا به ندای آنان پاسخ داد و سایر مسلمانان را به
جنگ و نجات آنان تشویق کرد.^۲

از این رو در نهج البلاغه نیز امیر(علیه السلام) در باب ارزش جهاد در راه خداوند
مقتندر آمده: پس از ستایش پروردگار، جهاد در راه خدا، دری از درهای بهشت است، که
خدا آن را به روی دوستان مخصوص خود گشوده است. جهاد، لباس تقوا، و زره محکم، و
سپر مطمئن خداوند است، کسی که جهاد را ناخوشایند دانسته و ترک کند، خدا لباس
ذلت و خواری بر او می‌بوشاند، و دچار بلا و مصیبت می‌شود و کوچک و ذلیل می‌گردد،
دل او در پرده گمراهی مانده و حق از او روی می‌گردد، به جهت ترک جهاد، به خواری
محکوم و از عدالت محروم است.^۳

بنابراین جهاد فی سبیل الله به منزله در گشایش به سوی پیروزی‌ها و بدست آوردن
عزت و احترام هست. تا حقوق مظلومین از حلقوم مستکبرین گرفته شود و آنان را به
سزای اعمالشان رساند. و از طرفی گسترش و پیشرفت اسلام نیز با این حکم که از طرف
خداوند نازل شده بود اتفاق افتاد تا مشرکین و کفار از کاخ‌های خود فرار کنند و عدالت
بر رأس امور برگردد.

۱۳۸

۱. النساء .۷۶۱

۲. رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۲۰۲

۳. شریف الرضی، ۱۳۷۹، ص ۷۵

۹. تشکیل حکومت جهانی بر محور عدالت

هر گروهی برای رسیدن به هدف‌هایش نیازمند تشکیل حکومت می‌باشد تا بتواند با در دست داشتن امکانات لازم در اجرای قوانین الهی اقدامات لازم را انجام دهد و هر نظامی رهبری می‌خواهد تا توان اداره آن را داشته و شایستگی لازم را دارا باشد که در آیات کلام‌الله مجید نیز این موضوع مطرح گشته که می‌فرماید:

« وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيُسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ أَدِيْرَةٌ إِلَّا تَضَى لَهُمْ وَلَيَدِلُنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ. »^۱

- خداوند به کسانی که از شما ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند و عده می‌دهد که آنها را قطعاً خلیفه روی زمین خواهد کرد همانگونه که پیشینیان را خلافت روی زمین بخشید و دین و آئین را که برای آنها پسندیده، پابرجا و ریشه‌دار خواهد ساخت و خوف و ترس آنها را به امنیت و آرامش مبدل می‌کند آن چنان‌که تنها مرا می‌پرستند و چیزی را برای من شریک نخواهند ساخت و کسانی که بعد از آن کافر شوند، آن گروه کافر و فاسقانند.

در این آیه خدای تعالیٰ به مؤمنین و گروندگان و تصدیق‌کنندگان نبی اکرم (صلی الله علیه و آله) و عده داده که اگر مطابق ایمانتان اعمال شایسته کردید. آنها را جانشین گرداند در زمین و ملک کفار را از عرب و عجم به ارث ببرند و سلطان و مالک روی زمین گردند همین طوری که با کسانی که پیش از شما از بنی اسرائیل بودند چنین کرد، زمین مصر را به ارث به آنان منتقل گردانید.^۲

در سایر آیات نیز چنین آمده :

« الْيَوْمَ يَئْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشُوهُمْ وَاحْسُنْ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينِكُمْ وَأَتَمَّتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا » (مائده / ۳)

امروز کافران از [ازوال] آیین شما مایوس شدند، بنابراین از آنها نترسید و از [مخالفت] من بترسید، امروز دین شما را کامل کردم و نعمت خود را بر شما

۱. نور / .۵۵

۲. امین، بی تا، ج ۹، ص ۱۴۳.

تمام نمودم و اسلام را به عنوان آیین [جاودان] شما پذیرفتم، اما آنها که در حال گرسنگی دستشان به غذای دیگری نرسد و متمایل به گناه نباشد [امانعی ندارد که از گوشت‌های ممنوع بخورند] خداوند آمرزنه و مهربان است.

که اشاره به این دارد دینی که ولایت اهل بیت عصمت و طهارت در متن آن قرار دارد. اسلام است و امامت امام علی تا امام مهدی علیه السلام را در بر دارد، دین «مرضی» و مورد قبول خداوند است.^۱

در نهج البلاغه نیز درباره ضرورت تشکیل حکومت این چنین بیان شده:

« وَ إِنَّهُ لَأَبْدَلَ اللَّنَّاسَ مِنْ أَمِيرَ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ يَعْلَمُ فِي إِمْرَاتِ الْمُؤْمِنِينَ وَ يَسْتَمْعُ فِيهَا الْكَافِرُ وَ يَبْلُغُ اللَّهُ فِيهَا الْأَجَلُ وَ يَجْمِعُ بِهِ الْفَقِيرُ وَ يَقْاتَلُ بِهِ الْعُدُوُّ وَ تَأْمَنُ بِهِ السُّبُلُ وَ يُؤْخَذُ بِهِ الْلَّعْنَى مِنَ الْقَوْىٰ حَتَّى يَسْتَرِيحَ بِرٌّ وَ يُسْتَرَاحَ مِنْ فَاجِرٍ »

- مردم به زمامداری نیک یا بد، نیازمندند، تا مؤمنان در سایه حکومت، به کار خود مشغول و کافران هم بهره‌مند شوند، و مردم در استقرار حکومت، زندگی کنند، به وسیله حکومت بیت‌المال جمع‌آوری می‌گردد و به کمک آن با دشمنان می‌توان مبارزه کرد. جاده‌ها آمن و امان، و حق‌ضعیفان از نیرومندان گرفته‌می‌شود، نیکوکاران در رفاه و از دست بدکاران، در امان می‌باشند.^۲

از کلام نورانی وحی و فرمایش امام بزرگوار مشخص می‌شود که حکومت در برقراری عدالت اجتماعی و اجرایی دستورات خداوند در جامعه بسیار ضروری است، و دیگر اینکه تشکیل یک نظام در مقابله با دشمنان نیز دارای اهمیت ویژه‌ای می‌باشد تا امکانات و توانایی جنگ را داشته باشد که منجر به پیروزی نهایی گردد.

۱۰. برپایی حکومت الهی و جهانی

دین مبین اسلام بر سایر ادیان عالم، غالب می‌گردد و این ممکن نیست مگر با رهبری صالح، قرآن کریم در این رابطه می‌فرماید:

« هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَ عَلَى الَّذِينَ كُلُّهُ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا »^۳

۱. یوسفیان، ۱۳۸۷، ص. ۴۰.

۲. شریف الرضی، ۱۳۷۹، ص. ۹۳.

۳. فتح/۲۸.

- او کسی است که رسولش را با هدایت و دین حق فرستاده تا آن را بر همه ادیان پیروزکند و کافی است که خدا شاهد این موضوع باشد.

درباره این قسمت از آیه در تفاسیر آمده: «لِيُظْهِرَ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» یعنی تا خداوند دین اسلام را بوسیله‌ی برهان و دلیل بر همه‌ی ادیان برتر کند. و بعضی گفته‌اند: یعنی برتری و نشر اسلام در شهرها، که تکمیل چیرگی و رسیدن اسلام به همه شهرها هنگام ظهور مهدی موعود (ع) خواهد بود!

و در کافی ذیل آیه فوق از محمد بن فضیل روایت کرده که گفت تفسیر این آیه را از حضرت موسی بن جعفر (ع) سؤال کردم فرمود مقصود از دین حق وصایت و ولایت امیرالمؤمنین(ع) است که پروردگار امر به آن نموده و غالب می‌شود بر تمام ادیان در وقت ظهور امام عصر روحی‌له‌الفدا و خداوند می‌فرماید ما ولایت‌قائم و نور او را اگر چه کافرین بولایت امیرالمؤمنین (ع) کراحت داشته باشند بمرحله کمال و اتمام می‌رسانیم. همانا امامان (دوازده گانه) همه از قریش بوده که درخت آن را در خاندان بنی‌هاشم کاشته‌اند، مقام ولایت و امامت در خور دیگران نیست، و دیگر مدعیان زمامداری، شایستگی آن را ندارند.^۱ در مورد حکومت حضرت مهدی(عجل الله) در نهج‌البلاغه از زبان حضرت امیرالمؤمنین(علیه السلام) نیز اشاره شده که می‌فرمایند: بدانید آن کس از ما (حضرت مهدی «عج») که فتنه‌های آینده را دریابد، با چراغی روشنگر در آن گام می‌نهد، و بر همان سیره و روش پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و امامان علیهم السلام رفتار می‌کند تا گره‌ها را بگشاید، بردگان و ملت‌های اسیر را آزاد سازد، جمعیت‌های گمراه و ستمگر را پراکنده و حق‌جویان پراکنده را جمع‌آوری می‌کند. حضرت‌مهدی (عج) سال‌های طولانی در پنهانی از مردم به سر می‌برد آن چنان که اثر شناسان، اثر قدمش را نمی‌شناشند، گرچه در یافتن اثر و نشانه‌ها تلاش فراوان کنند. سپس گروهی برای درهم کوبیدن فتنه‌ها آماده می‌گردند، و چونان شمشیرها صیقل می‌خورند، دیده‌هاشان با قرآن روش‌نایی گیرد، و در گوش‌هاشان تفسیر قرآن طینی افکد، و در صبحگاهان و شامگاهان جامه‌ای حکمت سر می‌کشند.^۲

۱. عاملی، ۱۳۶۰، ج ۸، ص ۲۵.

۲. بروجردی، ۱۳۶۶، ج ۶، ص ۳۸۸.

۳. شریف‌الرضی، ۱۳۷۹، ص ۲۷۵.

پس لزوم هر حکومتی رهبری مقتدر می‌باشد که از طرف خداوند شایستگی آن تایید شده باشد. و از طریق نبی اکرم(صلی الله علیه وآلہ) بر ما رسیده، که ایشان امیر بر حق هستند و حاکم عادل دین اسلام و گستراننده این آیین در جهان و تکمیل کننده راه امامان پیشین، که با بررسی آیه غلبہ مسلمین بر سایر ادیان و فرمایشات حضرت علی (علیه السلام)، ایشان دوازدهمین امام شیعیان حضرت ابا صالح(عجل الله) می‌باشند. و پیروزی نهایی اسلام بدست آن حضرت می‌باشد.

نتیجه‌گیری

وعددهای قرآن کریم ، در جهت انسان‌سازی و هدایت بشریت به رستگاری می‌باشد که هدف از ارسال پیامبران نیز بر همین مبنای استوار بوده. وعده پیروزی مؤمنان بر طاغوت نیز از همین موضوع نشأت می‌گیرد، برای رسیدن به این هدف والا حتما نیازمند خصوصیات و فراهم آوردن امکاناتی هستیم که این پژوهش در صدد بیان آن بود. در ابتدای پژوهش سوالاتی در بخش مقدمه مطرح شد و نویسنده‌گان به دنبال پاسخ برای این پرسش‌ها بودند حال باید آنچه از این تحقیق بدست آمده را بازگو کرد تا پاسخ هر کدام از آن‌ها مشخص گردد. راههای پیشرفت اسلام چیست؟ دین مبین اسلام برای شکوفایی خود باید دارای نیروی توانمند و با ویژگی‌های نیکو باشد این وعده در قرآن آمده که زمین میراث صالحان هست.

اما این صالحان چه خصوصیاتی دارند و این سوال دوم هست. مؤمنان در مقابله با طاغوت چه ویژگی‌های باید داشته باشند؟ ویژگی‌های که از قرآن و نهج البلاغه در حول محور این مسئله پیدا شده به ترتیب : پذیرش ولایت الهی و تبعیت از پیامبر (صلی الله علیه وآلہ) و امامان (علیهم السلام) می‌باشد، دیگری اتحاد زیر سایه ایمان، شرک‌ستیزی، طلب یاری خداوند متعال، تثبیت قدوم در مسیر مستقیم، پیروی نکردن از مفسدان منافقان و کفار ، جهاد در راه خداوند مقتدر و در آخر برپایی نظام عدالت گستر و شکست طاغوت اما تشکیل حکومت جهانی اسلام نیازمند چه چیزهایی است؟ نیازمند رهبری عادل و معصوم و او همان موعود آخر زمان حضرت ابا صالح(عجل الله) پیشوای دوازدهم از نسل پیامبر عظیم الشان می‌باشد .

فهرست منابع

- قرآن کریم ، ((۱۳۷۷ ش)، ترجمه آدینه‌وند لرستانی، محمدرضا، تهران، اسوه).
- نهج‌البلاغه ، (شريف الرضي، محمد بن حسين، (۱۳۷۹ ه ش)، ترجمه: محمد دشتی، قم، مشهور، چاپ: ۱، جلد: ۱)
۱. ابن فارس، احمد بن فارس، (۱۴۰۴ ه.ق)، معجم مقاييس اللげ، ۶جلد، مكتب الاعلام الاسلامي - قم، چاپ: اول
۲. ابن اثیر، مبارك بن محمد، (۱۳۶۷ ه. ش)، النهاية في غريب الحديث جلد: ۵، موسسه مطبوعاتي اسماعيليان، قم نوبت چاپ: چهارم
۳. امين، نصرت‌بيگم، (بي تا)، تفسير مخزن‌العرفان در علوم قرآن، بي جا، بي نا، چاپ: ۱، جلد: ۱۵
۴. بروجردي، محمدابراهيم، (۱۳۶۶ ه ش)، تفسير جامع ، تهران ، کتابخانه صدر، چاپ: ۶، جلد: ۷
۵. راغب اصفهاني، حسين بن محمد، ۱۴۱۲ ه. ق مفردات ألفاظ ۱ جلد، دار القلم: بيروت نوبت چاپ: اول
۶. رضائي اصفهاني، محمدعلي، (۱۳۸۷ ه ش)، تفسير قرآن مهر، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، چاپ: ۱، جلد: ۲۴
۷. جوهرى، اسماعيل بن حماد ۱۳۷۶ ه. ق الصحاح: تاج‌اللغة و صحاح العربة تعداد جلد: ۶، دار العلم للملايين، بيروت: نوبت چاپ: اول
۸. خرمدل، مصطفى، (۱۳۸۴ ه. ش)، تفسير نور (خرم دل)، تهران، احسان، جلد: ۱
۹. شاه‌عبدالعظيمى، حسين، (۱۳۶۳ ه ش)، تفسير اثنى عشرى، تهران، ميقات، چاپ: ۱، جلد: ۱۴
۱۰. قرشى بنابى، على اکبر، (۱۳۷۵ ه. ش)، تفسير احسن‌الحديث تهران، بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر، چاپ: ۲، جلد: ۱۲
۱۱. قرائتى، محسن، (۱۳۸۸ ه ش)، تفسير نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ: ۱، جلد: ۱

۱۲. سبحانی تبریزی، جعفر، (۱۳۸۰ ه. ش)، مرزهای توحید و شرک در قرآن، تهران،
مشعر، چاپ: ۱، جلد: ۱
۱۳. مغنية، محمدجواد، (۱۳۷۸)، ترجمه تفسیر کاشف، ترجمه موسی دانش، قم، دفتر
تبليغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ: ۱، جلد: ۸
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۱ ه. ش)، تفسیر نمونه، تهران، دار الكتب الإسلامية،
چاپ: ۱۰، جلد: ۲۸
۱۵. طبرسی، فضل بن حسن، (بی تا)، ترجمه تفسیر مجمع البيان، ترجمه نوری
همدانی، حسین، تهران، فراهانی، چاپ: ۱، جلد: ۲۷
۱۶. عاملی، ابراهیم، (۱۳۶۰ ه. ش)، تفسیر عاملی، تهران، کتابفروشی صدوق، چاپ: ۱،
جلد: ۸
۱۷. یوسفیان، مهدی، (۱۳۸۷ ه. ش)، امام مهدی (عج) در قرآن، تهران، بنیاد فرهنگی
حضرت مهدی موعود (عج)، چاپ: ۴، جلد: ۱

۱۴۴

